

تحلیل جغرافیایی از امکانات و تنگناهای توسعه روستایی در ناحیه خلخال

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۲/۱۷

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱/۱۷

دکتر نصراله مولائی هاشجین^۱ دانشیار گروه جغرافیای انسانی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

چکیده

در ناحیه خلخال با توجه به اقلیم نیمه‌خشک و مدیترانه‌ای و پراکندگی عوامل طبیعی، میزان جمعیت و ساختار اقتصادی در استقرار و توزیع سکونتگاه‌های روستایی، نقش دارد و عملکرد فعالیت اقتصادی مبتنی بر بهره‌کشی از زمین به‌ویژه زراعت، باغداری و دامداری و دسترسی به منابع طبیعی بخصوص آب، خاک و مراتع تعیین‌کننده بوده است. عوامل اجتماعی و اداری، بر جمعیت‌پذیری و ثبات روستاهای ناحیه تاثیر گذاشته و براساس تحلیل رگرسیون رابطه بین جمعیت و میزان برخورداری از انواع خدمات بسیار قوی و معنی‌دار است. تحت تاثیر عوامل اقتصادی نوعی رابطه سلسله‌مراتبی برای دسترسی به خدمات پیش‌تر و سطح برتر از روستاهای کوچک به بزرگ و از روستاهای بزرگ به روستا- شهرها و شهر کوچک در ناحیه وجود دارد. سطوح مختلفی از سلسله‌مراتب از حداقل سه سطح در بخش مرکزی خلخال (پیرامون شهر خلخال) تا حداکثر پنج سطح در سایر بخش‌های ناحیه قابل تشخیص است و سلسله‌مراتب موجود در توزیع روستاها و امکانات آنها در سطح ناحیه ناهمگون و ناقص است. با توجه به امکانات و تنگناهای ناحیه به نظر می‌رسد که در صورت برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های لازم، مرتفع نمودن تنگناهای ناحیه و با بهره‌گیری از امکانات و قابلیت‌های آن می‌توان این ناحیه را به عنوان یکی از کانون‌های زیستی استان اردبیل و کشور فعال نمود تا ضمن کاهش مهاجرت‌های بی‌رویه از ناحیه و کاهش رشد طبیعی جمعیت به نگهداشت و جذب جمعیت در سکونتگاه‌های شهری و روستایی ناحیه کمک کرد. الگوی پیشنهادی ارائه انواع خدمات براساس سلسله‌مراتب جغرافیایی و فضایی صورت گرفته است، به طوری که روستا (شامل؛ روستاهای بسیار کوچک، کوچک، متوسط و بزرگ) به عنوان کوچک‌ترین و ناحیه بزرگ‌ترین واحد جغرافیایی مورد توجه بوده و زیر منظومه روستایی، منظومه روستایی و خرده ناحیه نیز بین این دو واحد واقع شده اند.

واژه‌های کلیدی

تحلیل جغرافیایی، امکانات، تنگناها، توسعه روستایی، ناحیه، خلخال

^۱نویسنده رابط: nmolaeih@iaurasht.ac.ir

۱- مقدمه

روستان‌شنینی پدیده ای جهانی است که در همه نواحی کره زمین علاوه بر نقش سکونتگاهی، نقش اقتصادی آن‌ها نیز قابل توجه بوده، تا آنجائی که همه ساکنان کره خاکی به نوعی به تولیدات روستایی نیاز دارند. توسعه‌ی روستایی یکی از وجوه مهم فعالیت‌های توسعه در سراسر جهان است هر چند کشورها و مناطق مختلف متناسب با شرایط و اولویت‌ها، رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی متفاوتی را در پیش گرفته اند (مولائی هاشجین و همکار، ۱۳۸۹: ۱۳۵).

برای این‌که بتوان روستاها را به عنوان استقرارگاههای انسانی و همچنین مراکز اقتصادی مبتنی بر بهره‌کشی از زمین حفظ کرد لازم است، با توجه به اهداف اساسی برنامه ریزی توسعه روستایی که همانا تأمین رفاه ساکنان روستا و حفظ محیط طبیعی آن است به روستاها توجه بیشتری شود.

سکونتگاه‌های روستایی به عنوان کوچک‌ترین واحد جغرافیایی، تحت تأثیر عوامل مختلفی نظیر عوامل طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و اقتصادی در بستر جغرافیایی و در قالب روابط انسان و محیط شکل گرفته اند و با توجه به تنوع بستر جغرافیایی آنها، اشکال متنوعی از روستاها بوجود آمده و تفاوت‌های موجود در آن‌ها علیرغم وجود همگنی‌ها، قابل مطالعه و بررسی برای توسعه روستایی می‌باشد. برای دستیابی به توسعه همه جانبه سکونتگاه‌های روستایی در راستای رسیدن به توسعه کلان کشور، شناخت امکانات و تنگناهای توسعه ضروری است تا بتوان با شناخت همه جانبه برنامه ریزی بهینه‌ای در جهت توسعه نواحی روستایی ارائه نمود. در برنامه‌ریزی‌ها می‌باید به سکونتگاه‌های روستایی از یک طرف به عنوان زیستگاه انسانی و از طرف دیگر به عنوان مکان‌های تولیدی نگرست و بدون توجه به این دو امر مهم تحقق توسعه روستایی مشکل خواهد بود.

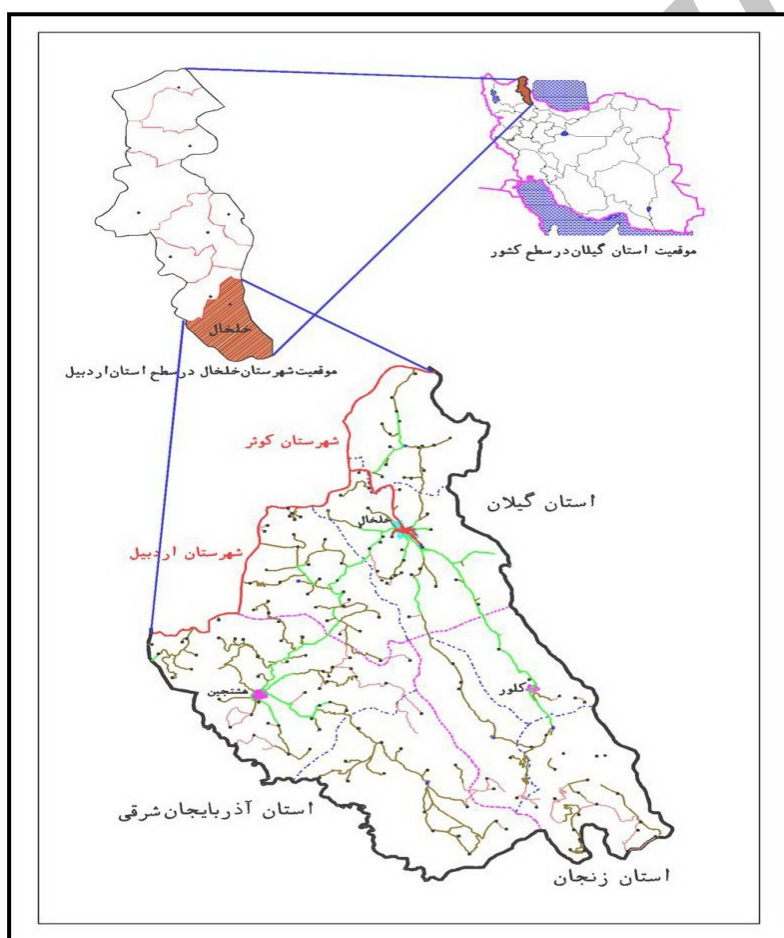
۲- روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر مبتنی بر روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با استفاده از مطالعات میدانی و اسنادی انجام گرفته در طی سال‌های ۱۳۶۶ تاکنون بویژه پایان نامه کارشناسی جغرافیا گرایش عمران ناحیه ای (مولائی هاشجین، ۱۳۶۷)، رساله دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه ریزی روستایی (مولائی هاشجین، ۱۳۷۷)، طرح پژوهشی دانشگاهی (مولائی هاشجین، ۱۳۸۵) و چندین طرح هادی روستایی به عنوان مجری و مدیر پروژه در سطح روستاهای ناحیه تدوین گردیده است (مولائی هاشجین، ۸۷-۱۳۸۰). و هدف اصلی مقاله بیان امکانات و تنگناهای موجود ناحیه و ارائه سازمان فضایی پیشنهادی جهت برنامه ریزی توسعه بهینه آن در سال‌های آتی است.

۳- معرفی اجمالی ناحیه مورد مطالعه

خلخال در یک ناحیه کوهستانی در جنوب استان اردبیل واقع شده است. این ناحیه حد فاصل ارتفاعات تالش در شرق و قافلانکوه در غرب و بین استان‌های گیلان، آذربایجان شرقی و زنجان قرار گرفته است (مولائی هاشجین، ۸۲: ۵۳).

براساس آخرین تقسیمات اداری این ناحیه ۴۰۹۳ کیلومتر مربع مساحت برابر ۲۲/۹ درصد از مساحت کل استان را به خود اختصاص داده و مشتمل بر دو شهرستان خلخال و کوثر، پنج بخش، دوازده دهستان، چهار نقطه شهری و ۲۴۲ آبادی دارای سکنه است (استانداری اردبیل، ۱۳۸۶: ۳۳-۱۰).

شکل ۱- نقشه جایگاه شهرستان خلخال در تقسیمات کشوری

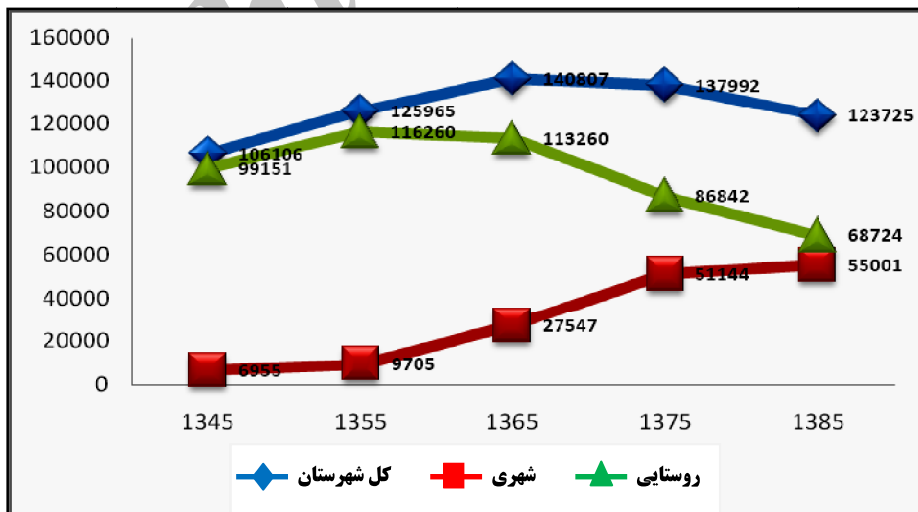
مأخذ: معاونت برنامه ریزی استانداری اردبیل، ۱۳۸۸، سالنامه آماری استان اردبیل

جمعیت ناحیه خلخال از ۱۰۶۱۰۶ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۲۳۷۲۵ نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است و سهم جمعیت شهری و روستایی نیز در طی چهاردهه اخیر به ترتیب از ۶/۵۵ و ۹۳/۴۵ به ۴۴/۴۵ و ۵۵/۵۵ درصد افزایش و کاهش یافته است. تبدیل نقاط روستایی پر جمعیت ناحیه به شهر، مهاجرفرستی با ۱۶۳۰۵ نفر (استانداری اردبیل، ۱۳۸۶: ۲۵) طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ و رشد طبیعی جمعیت شهری ناحیه از دلایل کاهش تعداد و درصد جمعیت روستایی به شمار می‌روند (جدول و شکل شماره ۱ و ۲).

جدول ۱- توزیع تعداد و درصد جمعیت ناحیه خلخال به تفکیک شهری و روستایی طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵

تغییرات درصد جمعیت ۴۵-۷۵	۱۳۸۵		۱۳۷۵		۱۳۶۵		۱۳۵۵		۱۳۴۵		شرح
	درصد	تعداد جمعیت نفر	درصد	تعداد جمعیت نفر	درصد	تعداد جمعیت نفر	درصد	تعداد جمعیت نفر	درصد	تعداد جمعیت نفر	
	۱۰۰	۱۲۳۷۲۵	۱۰۰	۱۳۷۹۹۲	۱۰۰	۱۴۰۸۰۷	۱۰۰	۱۲۵۹۶۵	۱۰۰	۱۰۶۱۰۶	کل ناحیه
	۴۴/۴۵	۵۵۰۰۱	۳۷/۰۶	۵۱۱۴۴	۱۹/۵۶	۲۷۵۴۷	۷/۷۱	۹۷۰۵	۶/۵۵	۶۹۵۵	شهری
	۵۵/۵۵	۶۸۷۲۴	۶۲/۹۳	۸۶۸۴۲	۸۰/۴۴	۱۱۳۲۶۰	۹۲/۲۹	۱۱۶۲۶۰	۹۳/۴۵	۹۹۱۵۱	روستایی

منابع: مرکز آمار ایران، ۷۶-۱۳۴۶، سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن به تفکیک شهری و روستایی در طی سال‌های ۷۵-۱۳۴۵
- استانداری اردبیل، ۱۳۸۶، نتایج مقدماتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵

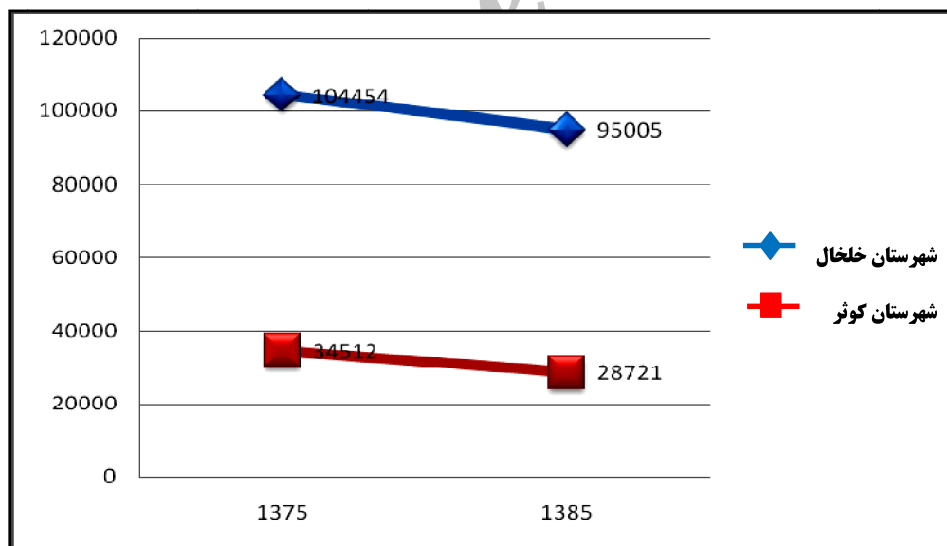
شکل ۲- نمودار توزیع تعداد جمعیت ناحیه خلخال به تفکیک شهری و روستایی در طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵

جدول ۲- توزیع تعداد جمعیت ناحیه خلخال به تفکیک شهرستان و شهری و روستایی طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵

شهرستان کوثر			شهرستان خلخال			شرح	
روستایی	شهری	جمع	روستایی	شهری	جمع		
۲۷۷۰۹	۶۸۰۵	۳۴۵۱۲	۶۰۱۱۵	۴۴۳۳۹	۱۰۴۴۵۴	تعداد(نفر)	۱۳۷۵
۸۰/۳	۱۹/۷	۲۴/۸	۵۷/۵	۴۲/۵	۷۵/۲	درصد	
۲۱۴۶۰	۷۲۶۱	۲۸۷۲۱	۴۷۲۶۴	۴۷۷۴۰	۹۵۰۰۵	تعداد(نفر)	۱۳۸۵
۷۴/۷	۲۵/۳	۲۳/۲	۴۹/۷	۵۰/۳	۷۶/۸	%درصد	

مأخذ: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اردبیل، ۱۳۸۱. سالنامه آماری استان اردبیل ۱۳۸۰.

استانداری اردبیل، ۱۳۸۶. نتایج مقدماتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵.

شکل ۳- نمودار توزیع تعداد جمعیت ناحیه خلخال به تفکیک شهرستان طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵

۴- امکان‌ات ناحیه خلخال

۴-۱- امکان‌ات محیط طبیعی

- قابل کشت بودن اراضی پیرامونی روستاها در صورت تأمین آب و سایر نهاده‌های کشاورزی

- امکان توسعه منابع آب ناحیه به‌ویژه آب‌های سطحی از طریق ایجاد سدها و بندهای چند منظوره برای گسترش فعالیت های کشاورزی و تأمین آب شرب سکونتگاه‌های روستایی که اغلب با مشکل آب شرب مواجه هستند.

- موقعیت مناسب ناحیه از نظر گذران اوقات فراغت بویژه در فصل تابستان به جهت تعدیل هوا و سرسبزی نسبی قسمت هایی از آن

- برخورداری ناحیه از جنگل و حیات وحش که برخی از گونه‌های جنگلی آن نادر بوده و با عنایت به موقعیت ویژه جنگل‌ها در سطح استان از اهمیت خاص به‌عنوان پارک جنگلی برخوردار است.

۴-۲- امکان‌ات اجتماعی

- کاهش میزان باروری و مولید بویژه در چند سال اخیر و امکان کاهش بیش‌تر آن با توجه به تحولات ناحیه از نظر سیاست های تنظیم خانواده و بالا رفتن سطح آگاهی های عمومی

- بالا بودن نسبت باسوادی و افزایش نسبی نیروی انسانی ماهر و متخصص در سطح ناحیه

- علاقه مندی و استقبال مردم شهری و روستایی از امر تحصیل و سوادآموزی و بالا بردن سطح فرهنگ عمومی مردم در این زمینه

از آنجائی که ناحیه مورد مطالعه مهاجرفرست بوده و نرخ خالص مهاجرت در کل ناحیه، منفی است، این امر اثر مولید و باروری نسبتاً بالای ناحیه، بویژه نقاط روستایی را در سه دهه اخیر خنثی کرده است. به لحاظ این که خلخال یکی از نواحی کم برخوردار استان و کشور به شمار می رود و با محدودیت های منابع طبیعی (آب، خاک و مرتع) و اقتصادی بویژه کشاورزی و عدم سرمایه گذاری در بخش صنعت و معدن و کمبود خدمات مواجه است نبود فرصت‌های شغلی در بخش کشاورزی، صنعت و خدمات برای جمعیتی که به سن فعالیت می رسند موجب گردیده که مهاجرت در داخل ناحیه و به خصوص به خارج از ناحیه، در مقیاس وسیعی صورت گیرد که در برنامه های ناحیه ای می باید به این امر مهم توجه شود.

۳-۴- امکانات اقتصادی

- امکان افزایش راندمان تولید از طریق بهره‌برداری مناسب از منابع آب و استفاده از شیوه‌های نوین انتقال آب، عملیات آبیاری، انجام عملیات ترویجی و افزایش دانش فنی کشاورزان
- امکان توسعه فعالیت دامداری با توجه به شرایط ناحیه به شیوه نیمه صنعتی و صنعتی
- تنوع کشت و تولید محصولات کشاورزی و امکان ایجاد مبادلات درون ناحیه ای در جهت افزایش ارتباط و پیوندهای اقتصادی نواحی روستایی با یکدیگر و برون ناحیه ای در زمینه صادرات تولیدات کشاورزی به جهت همجواری ناحیه با سه استان آذربایجان شرقی، زنجان و بویژه گیلان
- امکان توسعه برخی از صنایع غذایی و تبدیلی به علت وجود مازاد تولید بویژه در زمینه محصولات باغی، دام و فرآورده های دامی و محصولات زراعی
- امکان توسعه صنایع دستی با توجه به فعال بودن شرکت های تعاونی بویژه در زمینه قالی، گلیم، جاجیم و ... در سراسر ناحیه و بخصوص در جنوب آن

۴-۴- امکانات فضایی و کالبدی

- امکان ایجاد سلسله مراتب مناسب و بهینه سکونتگاه‌های کوچک تا بزرگ
- وجود یکپارچگی و انسجام فضایی در درون هر یک از نواحی روستایی ناحیه جهت برنامه ریزی توسعه خدمات بویژه در مقیاس بخشی
- امکان جذب بیشتر جمعیت در بسیاری از سکونتگاه‌های روستایی و شهری ناحیه در صورت سرمایه گذاری های لازم در زمینه توسعه خدمات به عنوان ارکان توسعه اقتصادی
- وجود ظرفیت های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی لازم برای برنامه ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی
- مجاورت ناحیه با استان‌های گیلان، زنجان و آذربایجان شرقی و امکان توسعه روابط اقتصادی، اجتماعی و خدماتی با آنها

۵- تنگناهای ناحیه خلخال

۱-۵. تنگناهای محیط طبیعی

- کوهستانی بودن ناحیه و ارتفاع نسبتاً بالای آن که موجب بروز مشکلاتی در زمینه بهره برداری از محیط، شکل گیری سکونتگاه‌ها، جذب خدمات و جدایی نواحی از یک دیگر شده است.
- حاکمیت اقلیم نیمه خشک سرد و مدیترانه ای در ناحیه و در نتیجه پایین بودن میزان بارش

- فقر منابع آبی و محرومیت منابع زیرزمینی به جهت کوهستانی بودن ناحیه
- عدم امکان استفاده از آب‌های سطحی موجود به جهت کوهستانی بودن ناحیه و انتقال آب‌های از طریق دره‌ها و رودخانه‌ها به رودخانه قزل اوزن
- محدودیت خاک‌های حاصلخیز و قابل کشت جهت استفاده در فعالیت‌های کشاورزی اعم از زراعت و باغداری
- فقر پوشش گیاهی بویژه مراتع با توجه به اینکه فعالیت دامداری در بسیاری از روستاهای ناحیه فعالیت مکمل و در برخی روستاها نیز فعالیت غالب است.
- بهره برداری و تخریب مراتع به ویژه در چند دهه اخیر و عدم تعادل بین ظرفیت مراتع و تعداد دام
- طولانی بودن دوره سرما و یخبندان تقریباً در سراسر ناحیه موجب کوتاه شدن دوره فعالیت های کشاورزی در ناحیه می شود.
- بالا بودن خطر زلزله و رانش زمین در سراسر ناحیه بویژه در جنوب آن
- عدم توزیع همگن و یکنواخت امکانات طبیعی در سطح ناحیه

۲-۵- تنگنای اجتماعی

- بالا بودن نرخ مهاجرت در کل ناحیه به ویژه نقاط روستایی که با توجه به الگوی مهاجرت روستا- شهری در کل ناحیه و بسیاری از روستاها جمعیت از رشد منفی برخوردار است. به طوریکه براساس آمار سال ۱۳۸۵ در مقابل تعداد ۱۰۳۱۸ نفر وارده به ناحیه تعداد ۲۶۶۲۳ نفر از ناحیه خارج شده اند که خالص مهاجرت ۱۶۳۰۵- نفر بوده است (استانداری اردیبل، ۱۳۸۶: ۲۵).
- بالا بودن نرخ بیکاری و عدم تعادل عرضه و تقاضای نیروی کار به ویژه در نواحی روستایی
- عدم توزیع بهینه جمعیت در سطح ناحیه
- تخلیه تعدادی از آبادی‌های دارای سکنه ناحیه در طی دهه های اخیر
- کم جمعیت و پراکنده بودن سکونتگاه‌های روستایی بویژه در شمال، غرب و جنوب ناحیه

۳-۵- تنگنای اقتصادی

- محدود بودن اراضی کشاورزی و پراکندگی و قطعات زیاد آن‌ها در سطح نواحی روستایی
- عدم امکان استفاده از منابع آب
- دیمی بودن اغلب اراضی کشاورزی شهرستان که حدود ۸۰ درصد اراضی را در بر می گیرد.

- مساعد نبودن کیفیت اراضی کشاورزی از نظر خاک ، موقعیت ، شیب اراضی و عدم استفاده و یا عدم امکان استفاده از فن آوری جدید در مراحل مختلف تولید
- نوسان قیمت محصولات کشاورزی ، دامی و فرآورده های دامی
- مشکلات تأمین علوفه مورد نیاز دامها و پایین بودن ارزش افزوده بخش دامداری به علت عرضه زود هنگام دام ها و عدم امکان افزایش وزن دام ها
- فقر مراتع ، تعداد زیاد دامها و پایین بودن راندمان فرآورده های دامی در نواحی روستایی
- خود مصرفی بودن فعالیت های کشاورزی (اعم از زراعت، باغداری، دامداری و زنبورداری) و عدم امکان تأمین نیاز روستائیان از طریق کشاورزی با توجه به اینکه اقتصاد غالب ناحیه مبتنی بر کشاورزی است.
- ضعف فعالیت بخش صنعت و خدمات و نبود آنها در بسیاری از سکونتگاههای روستایی جهت ایجاد اشتغال و کاهش میزان مهاجرت
- عدم وجود سلسله مراتب مناسب در خدمات بخش کشاورزی و مشکلات دسترسی روستائیان به آنها
- عدم امکان اشتغال زایی بخش کشاورزی در شرایط کنونی و جذب جمعیت جوان روستاها
- پائین بودن ارزش افزوده بخش کشاورزی جهت ایجاد علاقه مندی جوانان روستاها

۴-۵- تنگناهای فضایی-کالبدی

- آسیب پذیری سکونتگاههای شهری و روستایی نسبت به سوانح و خطرات طبیعی نظیر زلزله، سیل و رانش به ویژه در نقاط روستایی ناحیه
- محدودیت امکان توسعهی فیزیکی روستاها و شهرها به علت موقعیت کوهستانی ناحیه و قرارگیری بافت اغلب آنها در بین اراضی کشاورزی
- تعدد، پراکندگی و پایین بودن تعداد جمعیت سکونتگاههای روستایی
- عدم تعادل فضایی در تمرکز جمعیت سکونتگاهها و تسلط قطبی شهر خلخال بر ناحیه
- محدودیت جمعیت پذیری اغلب نقاط روستایی و نیز شهرهای ناحیه به علت محدودیت امکانات طبیعی و به ویژه امکانات اقتصادی و خدماتی
- انزوای جغرافیایی کل ناحیه به ویژه غرب و جنوب غربی آن
- عدم توزیع بهینه خدمات زیربنایی و روبنایی در سطح روستاهای ناحیه

- عدم دسترسی مناسب بین سکونتگاه‌های روستایی و سکونتگاه‌های روستایی با مراکز خدمات رسانی به ویژه مراکز دهستان، بخش و مرکز ناحیه
- عدم دسترسی بهینه بسیاری از روستاهای ناحیه به ویژه شمال، غرب و جنوب ناحیه به خدمات روبنایی
- عدم دسترسی سکونتگاه‌های روستایی و مراکز دهستانها به خدمات روبنایی برتر نظیر بیمارستان، پاسگاه انتظامی و ...
- وجود خلأ خدماتی در غرب و جنوب غربی ناحیه در مقایسه با شرق و مرکز ناحیه
- مشکلات مسکن و بافت روستاها با توجه به آسیب پذیری آنها نسبت به سوانح و خطراتی نظیر، زلزله و رانش و سیل

۶- راهکارها

الف- الزامات بازنگری در سیاست‌های برنامه ریزی توسعه روستایی

بررسی و ارزیابی برنامه های عمرانی قبل از پیروزی انقلاب و برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بعد از آن در روستاها نشان می دهد که در برنامه ریزی توسعه روستایی، سیاست یک سونگری یعنی توجه به خدمات روستایی در قالب تامین رفاه روستائیان با کارکرد سکونتی بدون توجه و یا کم توجهی به کارکرد اقتصادی - تولیدی روستاها مورد نظر بوده است و لازم است برای توسعه کشور و روستاها این سیاست مورد بازنگری قرار گیرد و سیاست توسعه همه جانبه روستاها از لحاظ سکونتی و اقتصادی به صورت همزمان پیگیری شود (مولائی هاشجین، ۱۳۸۶، ۵۱).

افزایش نابرابری و افزایش شکاف بین شهرها و روستاها، فقر اقتصادی، کاهش درآمد در ازای کار و تلاش زیاد، بیکاری پنهان و آشکار، مهاجرت های نارس از روستاها به شهرها و به ویژه شهرهای بزرگ به گونه ای براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ از ناحیه خلخال تعداد ۲۶۶۲۳ نفر خارج شده اند که اکثریت مطلق آنان را روستائیان تشکیل می دهند و در داخل شهرستانهای کوثر و خلخال نیز از نقاط روستایی هر بخش به نقاط شهری همان بخش و شهرستان جابه جایی صورت گرفته است و تمامی موارد مذکور موید ضرورت توسعه همه جانبه در مقیاس ملی، استانی و ناحیه ای است.

ب- مدیریت یکپارچه برنامه ریزی توسعه روستایی

توسعه درجه‌ای از تحول است که جامعه را برای نسل به آرمان‌ها و اهداف خود هدایت می‌کند و کوشش‌های مردم و دولت را برای بهبود اوضاع اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی هر منطقه متحد کرده و ضمن ترکیب مردم در زندگی یک ملت آنان را برای مشارکت در پیشرفت توانا می‌سازد. (مؤمنی، ۱۳۸۹: ۱۶۲).

با توجه به مطالب مذکور و به منظور شتاب بخشی به توسعه روستایی ایجاد سازمان برنامه ریزی توسعه روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی به جهت پاسخگویی به مشکلات روستائیان و دستیابی به امور توسعه ضروری است.

اصلاح ساختار مدیریت برنامه‌ریزی توسعه روستایی در مقیاس ملی در قالب سازمان مستقل با عنوان سازمان برنامه‌ریزی توسعه روستایی زیر نظر نهاد ریاست جمهوری موجب کاهش شکاف بین روستاها با شهرها، کاهش و از میان بردن شکاف بین روستاها بر حسب درجه توسعه یافتگی‌شان در نواحی مختلف کشور، تدوین برنامه‌های کوتاه مدت، میان مدت و دراز مدت در امر توسعه روستایی، تصمیم‌گیری از طریق دستگاه‌های دخیل در امر برنامه ریزی توسعه روستایی در قالب شورای عالی برنامه‌ریزی توسعه روستایی و مرکز مطالعات و تحقیقات برنامه‌ریزی توسعه روستایی، توجه به سطوح ملی و محلی در تدوین برنامه‌ها و اجرایی نمودن مصوبات، پرهیز از موازی کاری در دستگاه‌ها و اجرای کلیه برنامه‌های توسعه روستایی از طریق این سازمان، مشارکت مدیران سطوح مختلف ملی، استانی، شهرستانی و بخشی از طریق شورای برنامه ریزی توسعه و مرکز مطالعات و تحقیقات روستایی و توجه و نقش دهی مدیریت محلی روستاها و بویژه دهیاری‌ها و شورای اسلامی روستاها و بخشها خواهد گردید.

این سازمان وظیفه برنامه ریزی برای توسعه روستایی را به عهده خواهد داشت و به عنوان یک سازمان برنامه ریزی در امور توسعه روستاها و نه به عنوان یک سازمان اجرایی فعالیت خواهد نمود (مولائی هسجین، ۱۳۸۶: ۱۰).

ج- سازمان فضایی پیشنهادی ناحیه خلخال

در راستای توسعه متعادل نواحی روستایی خلخال و در جهت تحقق رفاه ساکنان روستاها نوعی الگوی طبقه بندی سکونتگاه‌ها مورد توجه است که در آن تمامی سکونتگاه‌های روستایی و شهری از کوچک تا بزرگ واجد زمینه‌های خدماتی و تولیدی گردند هر چند طبقه بندی اداری کشور

در قالب شهرستان، بخش و دهستان ضروری است ولی تجربه برنامه ریزی روستایی در چند دهه اخیر نشان می دهد که این نوع طبقه بندی از سکونتگاه‌های روستایی و شهری عمدتاً جهت اداره امور سیاسی است و الگویی بهینه برای توسعه و عمران روستاها محسوب نمی شود. مطالعات میدانی نیز حاکی از این است که در برخی از نواحی روستایی، روستائیان نیازهای خود را از مراکز بخش و مراکز شهرستان دریافت می کنند که عدم تامین نیازهای روستائیان در مراکز دهستان‌ها موجب این گونه روابط خدماتی و اقتصادی شده است.

بنابراین با توجه به پیوندهای خدماتی و همسانی نیازهای خدماتی، وضعیت توپوگرافی، دسترسی‌ها، همگنی‌های قومی و زبانی، پیوندهای اقتصادی و ... الگویی مورد توجه قرار گرفته که در آن روستا به عنوان کوچک‌ترین واحد و کل ناحیه به عنوان بزرگترین واحد می باشد.

تقسیمات مورد نظر در پنج طبقه مشتمل بر روستاها، زیرمنظومه، منظومه، خرده ناحیه و ناحیه قرار دارد که در مجموع ناحیه خلخال به چهار خرده ناحیه، هفده منظومه و نوزده زیرمنظومه (مجموعه) و سکونتگاه‌های روستایی و شهری تقسیم شده است. شهر کوچک خلخال به عنوان کانون ناحیه خلخال و روستا شهرهای، کوثر، هاشجین و کلور به عنوان مراکز خرده ناحیه به شمار می روند که لازم است از طریق اصلاح در تقسیمات اداری ناحیه و تجهیز زیر ساخت های لازم به سازمان دهی فضایی پیشنهادی دست یافت (جدول و نمودار شماره ۱، نقشه شماره ۱ و ۲).

۱- روستا

روستا به عنوان کوچک‌ترین واحد جغرافیایی محسوب می شود این سکونتگاه یک واحد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به انضمام مزارع، باغات و مراتع واقع در حدود ثبتي و عرفی است که اکثریت ساکنان آن به فعالیت های مبتنی بر بهره کشی از زمین اشتغال دارند.

دامنه نوسان جمعیتی روستا بسیار زیاد است که روستاهای با جمعیت کم‌تر از ۲۰۰ نفر بعنوان روستای بسیار کوچک، روستاهای با جمعیت ۲۰۰-۵۰۰ نفر بعنوان روستای کوچک، روستاهای با جمعیت ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر به عنوان روستای متوسط، روستاهای با جمعیت ۱۰۰۰-۲۰۰۰ نفر به عنوان روستای بزرگ و بالاخره روستاهای با جمعیت ۲۰۰۰-۵۰۰۰ نفر به عنوان روستا-شهر کوچک طبقه بندی می شوند. در سطح ناحیه خلخال ۵۰/۶ درصد روستای بسیار کوچک، ۲۷/۱ درصد روستای کوچک، ۱۵ درصد روستای متوسط، ۶/۵ درصد روستای بزرگ و ۰/۸ درصد روستا-شهر کوچک وجود دارد.

جدول ۳- سلسله مراتب مراکز سکونتگاهی و خصوصیات هر سطح در ناحیه خلخال (پیشنهادی)

ردیف	نام سکونت گاه	تعداد	درصد	نوع سکونتگاه	دامنه نوسان جمعیت (نفر)	مقیاس سیاسی سکونتگاه
۱	خلخال	۱	۰/۴	شهر کوچک	۵۰-۲۵ هزار	شهری
۲	گیوی، هشتجین	۲	۰/۸	روستای بزرگ	۱۰-۵ هزار	شهری
۳	کلور، خوچین، لره	۳	۱/۲	روستای کوچک	۲-۵ هزار	شهری
۴	برندق، لنبر، مجره، خمس، بفرآجر، کزج، اندبیل، طولش فشان، سنگ آباد، زرج آباد، علی آباد، لمعه دشت، خانقاه بفرآجر، نیل، نساز	۱۶	۶/۴	روستای بزرگ	۲-۱ هزار	روستایی
۵	کرین، اوجفاز علیا، گورانسراب، اسکستان، گلستان علیا، کلی، نمپیل، کنجگاه، درو، کرنق، کجل، نیلق، سوسهاب، مرشت، اقبلاغ، پورستان، میان رودان، اسبو، چنارلق، فاراب، کهرآز، آقا میرلو، دیز، بیرق، هشین، مجدر، بنیاد آباد، مزه چین، قوزلو، منامین، ترزنیق، ماجلان، هواشانی، هریس، مشکول، مصطفی لو، کلی جان	۳۷	۱۴/۷	روستای متوسط	۱۰۰۰-۵۰۰	روستایی
۶	زاویه یادات، سچرود، سقاواز، جفناپ، چالکرو، زاویه کرد، آل هاشم علیا، بناماران، کزاز، صوفلو، فیروزآباد، گلستان سفلی، زاویه زرج آباد، عرصه دوگاه، بلوجه، آریاجانی، قشلاق دیز، مورستان، سفیدآب، قشلاق کیلوان، احمدآباد، کیلوان، گیوی، دیز، ترازوح، ایلوانق، جعفر آباد، آل هاشم سفلی، مزرعه، تازه کند گلوزان، خانقاه سادات، نی احمد بیگ، طوبستان، پروج، دیلم ده، گرمخانه، شمس آباد، زاویه، جعفر آباد، ایلیچی، اناوین، بلبل، کمق، قزل درق، نوده، پیر بداع، کرنق، دممدل، کلوجه، ناوند، مرجین، هشی، دولت آباد، قره قشلاق، آفتابه، قالین قبه، پردسنلو، نیاخرم، کهل، علی آباد، سوره برق، خلفلو، حاجی آباد، التکش، نوده، طهارم دشت، کهران، عللادین	۶۷	۲۶/۷	روستای کوچک	۵۰۰-۲۰۰	روستایی
۷	سایر سکونتگاههای روستایی	۱۲۵	۴۹/۸	روستای بسیار کوچک	۲۰۰-۱	روستایی

هر چند اغلب روستاها در این تعریف حوزه نفوذ خدماتی بوده و خود جزئی از یک محدوده وسیع تر بنام زیرمنظومه یا منظومه روستایی هستند که با یک جاده ارتباطی به مراکز آن متصل شده و نیازهای خدماتی خود را از سطح برتر در درجه اول تامین می کنند ولی برخی از آنها به عنوان مراکز زیرمنظومه و منظومه تلقی گردیده و نیاز سایر روستاها را مرتفع می سازند و بقیه روستاها نیز متناسب با آستانه جمعیتی از سطح معینی از انواع خدمات برخوردارند.

۲- زیرمنظومه (مجموعه روستایی) ۱

دومین رده از تقسیمات موردنظر زیر منظومه روستایی است هر زیرمنظومه شامل تعدادی روستا است که دارای پیوندها و ارتباطات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با یکدیگر هستند در این بررسی هر زیرمجموعه متشکل از ۲ تا ۱۸ روستا و جمعیتی بین ۷۸۶ تا ۵۳۴۸ نفر است وجوه تمایز زیرمنظومه ها از همدیگر، عوامل طبیعی، دسترسی مشترک به جاده، ارتباطات تجاری و خدماتی و همگنی های فرهنگی و قومی هستند در هر زیرمنظومه مرکزیتی قابل تشخیص است که برخی از خدمات مورد نیاز روستاهای پیرامونی خود را مرتفع می سازد این مراکز برحسب قرارگیری در سطح ناحیه و مراکز اداری روستاهای بزرگ، متوسط و کوچک و نیز روستا-شهر کوچک و روستا-شهر بزرگ را شامل می شوند. زیرمنظومه ها اغلب نیازهای خود را از منظومه های روستایی مربوط و یا خرده ناحیه و بالاخره ناحیه تأمین می کنند.

۳- منظومه روستایی

سومین رده از تقسیمات جغرافیایی، منظومه روستایی است هر منظومه روستایی متشکل از تعدادی زیرمنظومه روستایی و یا روستاهای مختلف است که از شرایط تقریباً همگنی از نظر طبیعی، اجتماعی و اقتصادی برخوردارند در این بررسی هر منظومه ۵ الی ۲۶ روستا را در بر می گیرد و مراکز منظومه های روستایی را شهر کوچک، روستا - شهر بزرگ، روستا - شهر کوچک، روستاهای بزرگ، متوسط و حتی روستاهای کوچک تشکیل می دهند که تأمین کننده خدمات روبنایی روستاها و زیرمنظومه های خود هستند حدود منظومه های روستایی تقریباً با حدود دهستان های منطبق است در هر منظومه روستایی جاده های ارتباطی، ارتباط دهنده روستاها و مراکز زیرمنظومه ها با مرکز منظومه از یک طرف و مراکز منظومه با مراکز سطح بالاتر یعنی مراکز خرده ناحیه و ناحیه است. منظومه های روستایی جمعیتی بین ۲۲۱۹ تا ۱۲۲۸۵ نفر را شامل می شوند.

۴- خرده ناحیه

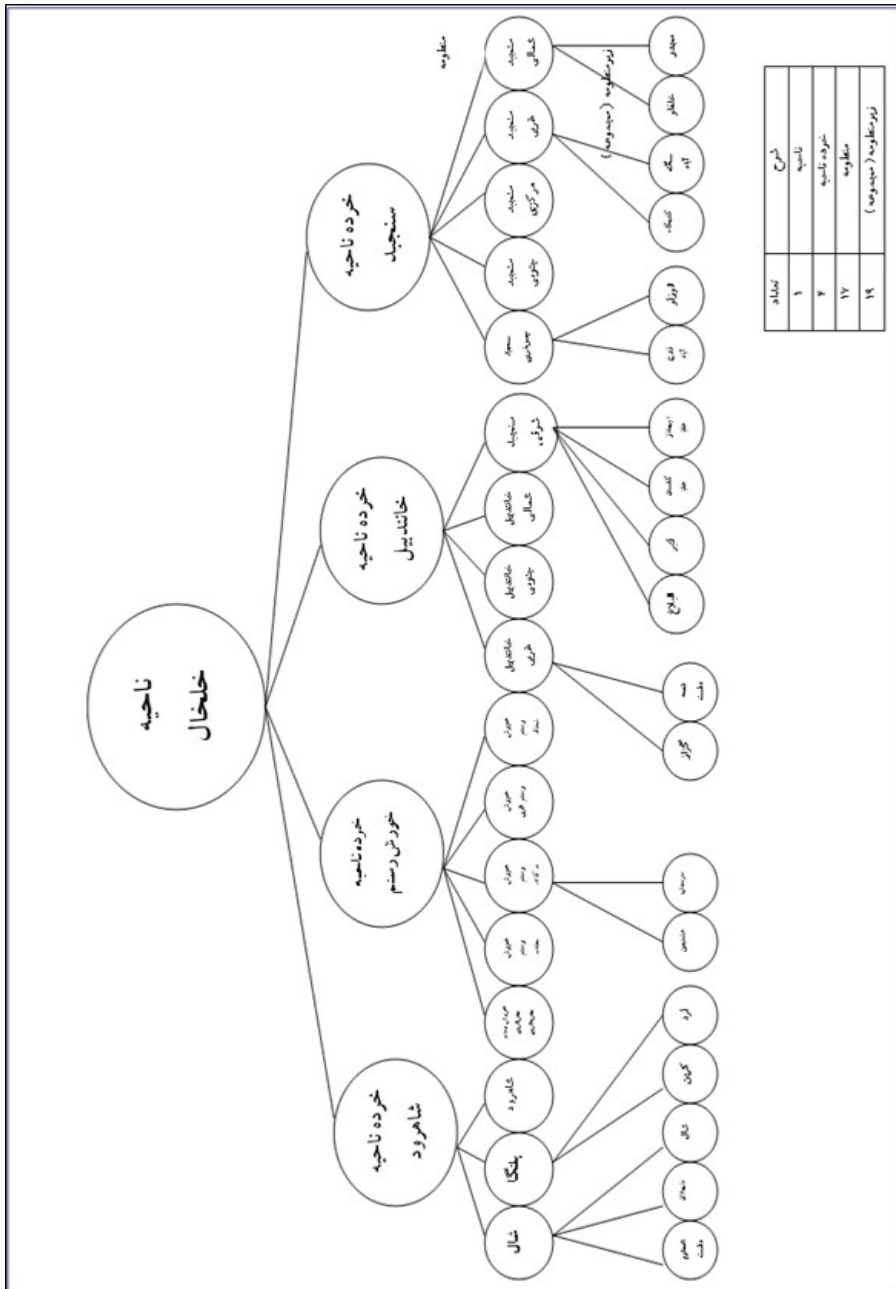
چهارمین رده از تقسیمات جغرافیایی خرده ناحیه است که در شهرستان خلخال از ترکیب سه تا ۵ منظومه روستایی و ۳۴ تا ۹۳ روستا و جمعیتی بین ۱۴۰۸۵ تا ۲۸۸۳۲ نفر بوجود آمده است محدوده خرده ناحیه ها تقریباً با محدوده بخش ها و مراکز آنها با مراکز بخش ها منطبق است که تحت

تأثیر عوامل طبیعی مانند توپوگرافی، حوزه آبریز و ارتفاعات، عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و خدماتی وحدت می یابند مراکز خرده نواحی روستا- شهرهای بزرگ و کوچک هستند. این مراکز بعد از مرکز ناحیه و در سطح دوم سلسله مراتبی سکونتگاه نقش بازی می کنند که نیازهای خدماتی و اقتصادی منظومه ها، زیرمنظومه و روستاهای حوزه نفوذ خود را برطرف می نمایند در سطح ناحیه چهار خرده ناحیه وجود دارد .

۵- ناحیه

ناحیه پنجمین و آخرین رده از تقسیمات جغرافیایی بوده که بر محدوده اداری دو شهرستان خلخال و کوثر منطبق است و از ترکیب چهار خرده ناحیه و ۲۴۷ روستا، ۴ شهر و ۱۳۷۹۷۳ نفر جمعیت تشکیل می شود. ناحیه شامل فضاهای روستایی و شهری متعددی است که از لحاظ شرایط طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و خدماتی و در یک سطح معینی همگن می باشند. جدول شماره ۳ الگوی طبقه بندی جغرافیایی سکونتگاه های ناحیه خلخال را نشان می دهد. مرکز ناحیه شهر کوچک خلخال است.

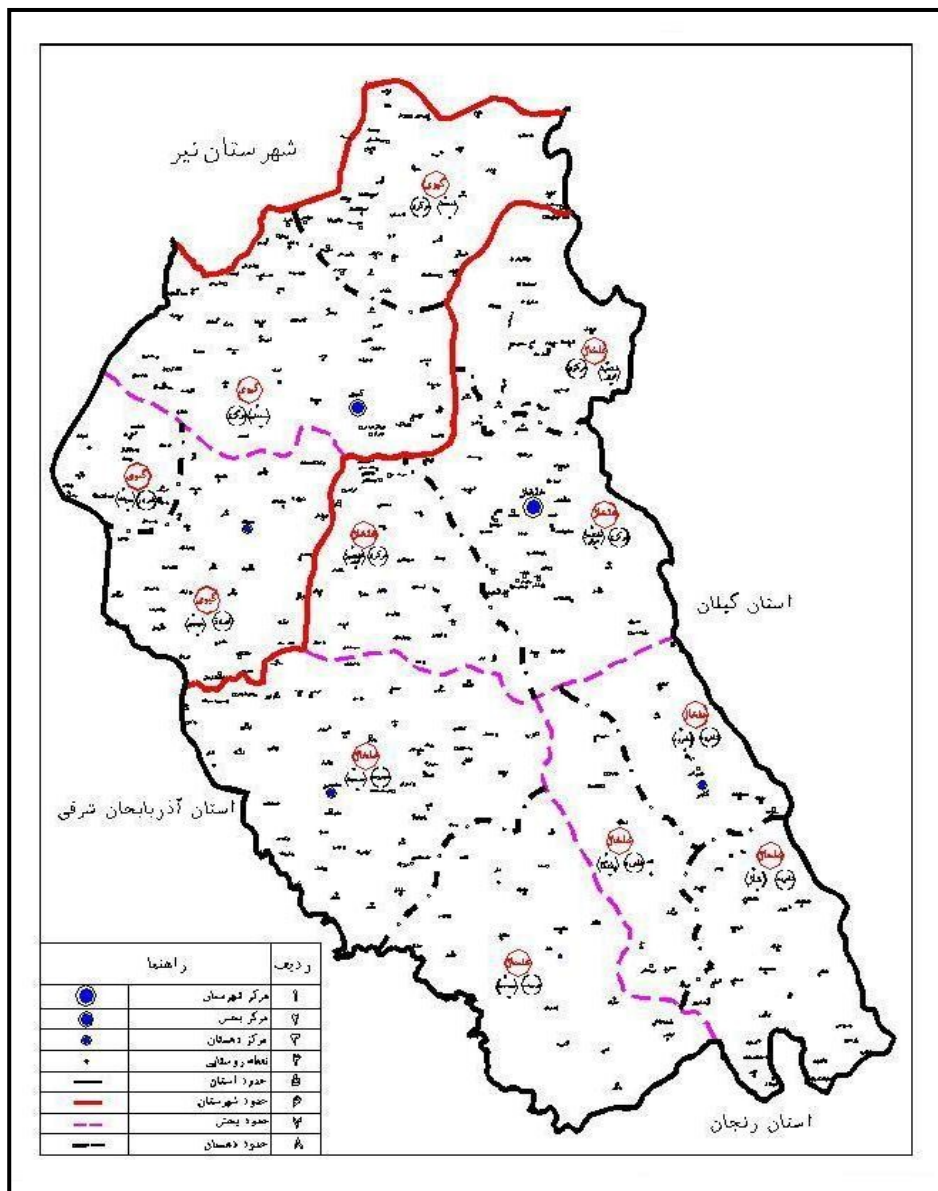
Archive of SID

شکل ۴ - نمودار سازمان فضایی پیشنهادی در ناحیه خلخال

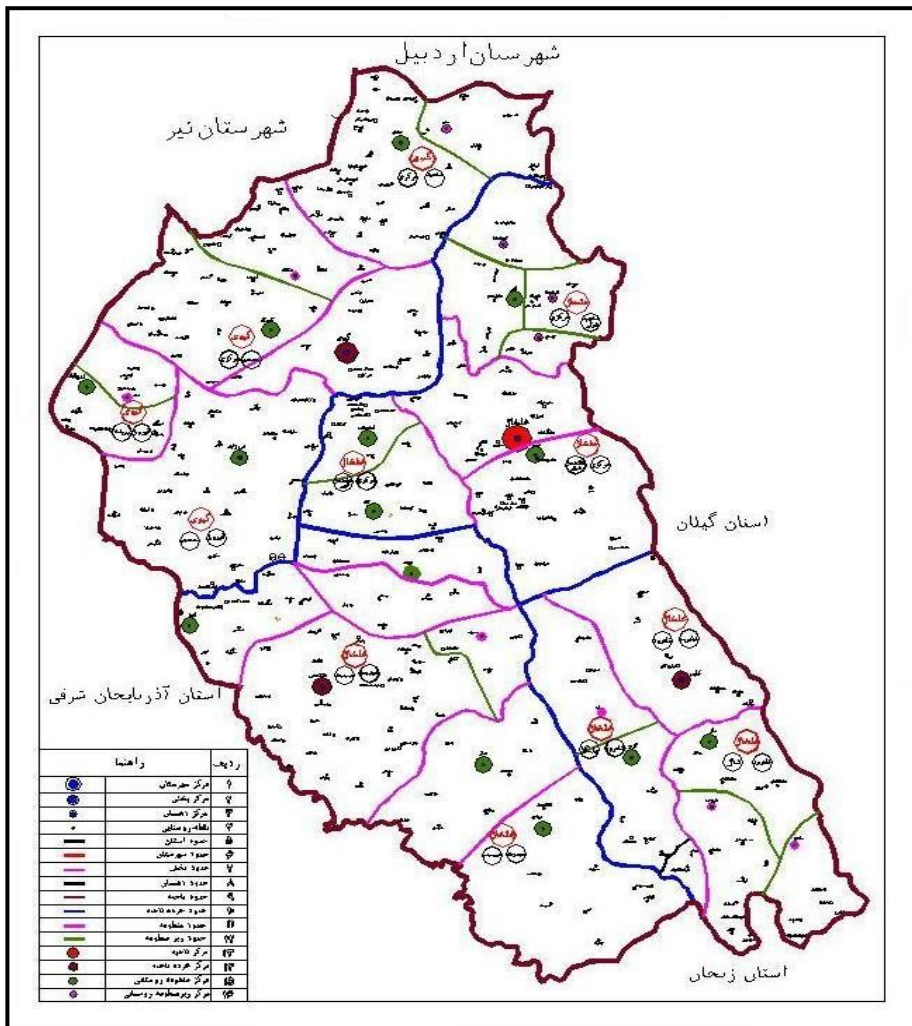
مأخذ: اقتباس از مقاله مولائی هشجین نصراله ، ۱۳۸۲ : الگوی بهینه برنامه ریزی توسعه خدمات روستایی در ایران - فصل نامه علمی - پژوهشی تحقیقات جغرافیایی - سال هجدهم شماره پیاپی ۸۲

شکل ۵ - نقشه سازمان فضایی ناحیه خلخال در وضع موجود

مأخذ: اقتباس از مولائی هشجین نصراله، ۱۳۷۷، برنامه ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روئینایی در نواحی روستایی شهرستان خلخال از دیدگاه جغرافیا - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

شکل ۵ - نقشه سازمان فضایی ناحیه خلخال در وضع موجود

مأخذ: اقتباس از مولانی هاشم نصراله، ۱۳۷۰، برنامه ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی در نواحی روستایی شهرستان خلخال از دیدگاه جغرافیا - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

۶- نتیجه گیری

در مجموع با توجه به تنگناها و امکانات ناحیه خلخال به نظر می‌رسد که در صورت برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های لازم برای مرتفع نمودن مشکلات ناحیه و بهره‌گیری از امکانات و قابلیت‌های آن می‌توان این ناحیه را به عنوان یکی از کانون‌های زیستی استان اردبیل و کشور فعال نمود و ضمن کاهش مهاجرت‌های بی‌رویه از ناحیه و کاهش رشد طبیعی جمعیت به نگهداشت و جذب جمعیت در سکونتگاه‌های شهری و روستایی ناحیه کمک کرد.

۷- منابع و مآخذ

- استانداری اردبیل، ۱۳۸۶، نتایج مقدماتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ به انضمام شاخص‌ها و نماگرهای جمعیتی
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اردبیل، ۱۳۸۱، سال‌نامه آماری استان اردبیل، سال ۱۳۸۰
- مرکز آمار ایران، ۱۳۴۶، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۴۵- استان آذربایجان شرقی
- _____، ۱۳۵۶، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۵۵- نتایج تفصیلی شهرستان خلخال
- _____، ۱۳۶۶، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵-
- _____، ۱۳۷۶، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵-
- مومنی مهدی و همکار، ۱۳۸۹، تعیین سطح توسعه یافتگی شهر نایس در استان اصفهان، فصل‌نامه جغرافیایی آمایش محیط، سال سوم شماره ۱۰- دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر
- مولائی هاشم‌نصراله ۱۳۶۷، طرح توسعه فیزیکی هسجین، پایان‌نامه کارشناسی جغرافیای انسانی گرایش عمران ناحیه ای، گروه جغرافیا، دانشگاه تهران
- _____ ۱۳۷۷؛ برنامه ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روستایی نواحی روستایی از دیدگاه جغرافیا مطالعه موردی: شهرستان خلخال، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی- گروه تخصصی جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
- _____ ۱۳۸۰- طرح هادی روستاهای طوالش، گورانسراب و بفرآجرده- شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل
- _____ ۱۳۸۱- طرح هادی روستای کزج- شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل
- _____ ۱۳۸۲- طرح هادی روستاهای نسا، نمهیل و اسکستان- شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل
- _____ - الگوی بهینه برای برنامه‌ریزی توسعه خدمات روستایی در ایران (مطالعه موردی: جنوب استان اردبیل)، فصل‌نامه علمی- پژوهشی تحقیقات جغرافیایی- سال هجدهم - شماره پیاپی ۷۰
- _____ ۱۳۸۳- طرح هادی روستاهای کلی، بیرق، کجل، منامین، اسبو، و اوجغاز علیا- شهرستان خلخال و روستاهای قزلو و هواشائق شهرستان کوثر، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل

- _____ ۱۳۸۴- طرح هادی روستاهای بنیاد آباد و هشین، شهرستان کوثر ، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل، مشاور مهندسین مشاور آبادگران شهر و روستا
- _____ ۱۳۸۵- طرح هادی روستاهای چنارلق، میان رودان و گیلوان- شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل، مشاور مهندسین مشاور آبادگران شهر و روستا
- _____ - بررسی جغرافیایی روند تغییرات فضایی- عملکردی سکونتگاه‌های روستایی با تاکید بر نقش تغییرات اداری (مطالعه موردی: روستا-شهر هشجین خلخال)، طرح پژوهشی - گروه جغرافیا - دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت
- _____ ۱۳۸۶- تحلیلی پیرامون الزامات بازنگری در سیاستهای برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، سال هفتم ، شماره پیاپی ۱۷- دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
- _____ - طرح هادی روستاهای نوده ، مزرعه ، اناویز و بلیل و طرح بهسازی روستای برندق- شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل، مشاور مهندسین مشاور آبادگران شهر و روستا
- _____ ۱۳۸۷- طرح هادی روستاهای مجره، قشلاق دیز و قشلاق گیلوان، سوسه‌هاب و شمس آباد شهرستان خلخال، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل، مشاور مهندسین مشاور آبادگران شهر و روستا
- _____ و همکار ، ۱۳۸۹ ، برنامه ریزی توسعه یکپارچه روستایی با بهره گیری از مدل تحلیلی SOWT در بخش خمام رشت ، فصلنامه علمی - پژوهشی آمایش - دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر